

arhivsku dokumentaciju, ali pažljivo i prijamčivo praćenje dešavanja u historijskoj literaturi.

Na kraju ovog kraćeg osvrtu o knjizi Esada Kurtovića potrebno je ukazati da se ovom i njoj sličnim knjigama vraća povjerenje u historijsku nauku u Bosni i Hercegovini. Ovo je potvrda da se teškim, samoprijegornim radom, istraživačkom i interpretativnom metodom može postići određeni rezultat. Uz preporuku za čita-

nje naučnoj i stručnoj javnosti, ali i širem krugu čitateljstva, mora se naglasiti da je puna zanimljivih opažanja, vrijednih i novih saznanja. Pored činjenice da se ovom knjigom otvara jedna zanimljiva dionica iz historije srednjovjekovne Bosne, postoji opravdana nada da će rezultati istraživanja ovog rada biti polazna tačka nekih budućih istraživanja ■

Salih Jalimam

Desanka Kovačević-Kojić, *Srednjovjekovna Srebrenica: XIV-XV vijek*, Beograd: SANU, Posebna izdanja, knj. DCLXVIII, Odjeljenje istorijskih nauka, knj. 29, 2010, str. 312, ćir.

U izdanju Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu objavljena je moderna naučna monografija pod naslovom *Srednjovjekovna Srebrenica: XIV-XV vijek* akademika Desanke Kovačević-Kojić, nekadašnje profesorice na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Akademik Desanka Kovačević-Kojić nesporno je ime historiografije srednjovjekovne Bosne. Ranijim djelima o trgovini i gradskim naseljima srednjovjekovne bosanske države osigurala je udžbeničke pristupe, a zapamćena je i u širim krugovima ljubitelja starine kao najmjerodavnija u sagledavanju privrednih tokova. Autorica je u ovo djelo uložila značajno iskustvo stečeno u dugogodišnjim istraživačkim projektima usmjerenim na bosanske srednjovjekovne gradove i njihovu privredu, tako da ne iznenađuje pojavljivanje ove monografije kao uspješno zaokružene i naučno obrađene teme. Uključujući rezultate dosadašnjih istraživanja, literature i objavljene građe, ova monografija je prvenstveno bazirana

na sistematski sakupljenom materijalu iz brojnih serija neobjavljene građe Državnog arhiva u Dubrovniku.

Najveći doprinos u dosadašnjem proučavanju Srebrenice u srednjem vijeku pripada istaknutim djelatnicima Vladimiru Ćoroviću i Mihailu Diniću. Uprkos njihovom zalaganju, ovo djelo Desanke Kovačević-Kojić pokazuje da sva građa o Srebrenici nije bila zaokruženo sagledana. Knjiga koja je pred nama predstavlja rezultat rada u okviru projekta istraživanja iz oblasti Bosne i Hercegovine imenovanom kao Društveni cilj XIII/2 pokrenut daleke 1986. godine. Nosioc ovog projekta, odnosno koordinator bio je Institut za istoriju u Sarajevu, a u njegovu realizaciju uključen je veliki broj historičara iz Bosne i Hercegovine i bivše Jugoslavije. Do predviđenog roka (1990. godine) realizirano je oko 50% zadataka, ali samo dio toga je i objavljen. Dugo najavljivana, konačno je svjetlo dana ugledala i ova radnja o srednjovjekovnoj Srebrenici, koja je u međuvremenu bila

dostupna u rukopisnom obliku samo pojedincima.

Srebrenica je jedan od najznačajnijih gradova u srednjovjekovnoj Bosni. Do 1411. godine bila je sastavni dio bosanske države, a zatim srpske despotovine, izuzimajući kraće prekide, sve do konačnog pada pod osmansku vlast 1462. godine. Smještena u rudarskoj oblasti srednjeg Podrinja u blizini rimskog rudarskog centra Domavije, Srebrenica se razvija u vremenu koje je autorica označila kao "novo razdoblje u korištenju podrinjskog rudnog blaga". S tim u vezi, težište ove monografije stavljeno je na privrednu historiju grada, ali ni ostali segmenti društvenog života, kao što su vjerske i kulturne prilike, pa ni svakodnevni život stanovnika Srebrenice, nisu ostali zanemareni i obrađeni su u onoj mjeri koliko su to postojeći izvori omogućavali.

Konceptualno, knjiga se sastoji iz tri tematska dijela i više poglavlja koji obrađuju čitav niz pitanja, te posebnog dijela u kojem su dati prilozi. U prvom dijelu pod naslovom "Nastanak i privredni razvoj" (str. 11-66) autorica je analizirala pojavu i razvoj srebreničkog naselja, te njegov privredni uspon kroz osnovna zanimanja njenog stanovništva, a to su, prije svega, rudarstvo, trgovina i zanatstvo. Kao logičan uvod u temu autorici su poslužile dobro poznate činjenice o ulozi Sasa i Dubrovčana u nastanku i razvoju gradova u srednjovjekovnoj Bosni. Organizacija rudarske proizvodnje u unutrašnjosti Balkana, kao i naseljima istog tipa u zapadnoj Evropi, imala je gotovo iste karakteristike, ali se autorica osvrnula samo na one rudarske i topioničarske djelatnosti koje su bile vezane konkretno za Srebrenicu i njenu rudarsku oblast. Oslonac su joj bili savremeni pisani izvori sačuvani u dubrovačkom

Državnom arhivu, te podaci koji se mogu naći u osmanskim kanunnamama. U ovom dijelu knjige predstavljeno je i postepeno uključivanje domaćeg stanovništva u trgovinu, čiji su glavni nosioci bili Dubrovčani. Posebno je naglašena važnost kreditne trgovine. Na njenu razgranatost u Srebrenici ukazuje veći broj trgovačkih knjiga sa imenima brojnih domaćih dužnika. Iako se iz dostupnih dokumenata može naslutiti da je Srebrenica vremenom postala centar kreditne trgovine znatno šireg područja (Bosna, Srbija, Ugarska), priroda sačuvanih podataka odredila je da se trgovačka djelatnost domaćih ljudi upozna samo kroz prizmu trgovine sa Dubrovnikom. Mjenično poslovanje Dubrovčana sa strancima uzelo je maha naročito u XV stoljeću, a kako možemo vidjeti, mjenice su često korištene kao međunarodno sredstvo plaćanja i u poslovanju sa Srebrenicom. Pored izvoza (u prvom redu srebra), u Srebrenici se postepeno razvija i uvoz (tkanine, zanatski proizvodi i sl.). Autorica ove monografije ističe da je upravo porast uvoza pokazatelj razvoja gradske sredine koja postaje ne samo centar razmjene već i potrošnje.

U privrednom životu Srebrenice važnu ulogu, odmah poslije rudarstva i trgovine, zauzimalo je zanatstvo. Prva vijest o ovom gradu u pisanim izvorima vezana je upravo za dubrovačke zanatlije. Međutim, zanatstvo nije odigralo presudnu ulogu u razvoju Srebrenice, kao ni drugih gradova u okruženju. Povlačeći paralelu između gradova zapadne Evrope i bosanskih srednjovjekovnih gradova, upravo je tu činjenicu autorica naglasila kao bitnu razliku u njihovom razvoju. Zanatstvo u Srebrenici naročito se razvija početkom XV stoljeća, kad se u izvorima javljaju podaci o sve brojnijem prisustvu zanatlija različitih struka. Autorica je nabrojala šesnaest različitih vrsta za-

nata kojima se bave kako Dubrovčani tako i domaći stanovnici. Najviše je bilo zlatara, zatim krojača, postrigača sukna, mesara, kožuhara itd.

“Stanovništvo i društvene strukture” (str. 67-108) predstavlja drugi dio knjige u kojem je autorica, iscrpnom analizom dubrovačke izvorne građe, nastojala ocrtati ulogu Dubrovčana u razvoju Srebrenice, pri tome ne zaobilazeći ni ulogu domaćeg stanovništva. Za proučavanje rasporeda i jačine dubrovačkih kolonija, odnosno naseobina, kako se sve češće nazivaju naselja Dubrovčana u rudnicima i trgovima u Bosni i susjednoj Srbiji, sudske parnice predstavljaju prvorazredan izvor. Upoređujući Srebrenicu sa ostalim privrednim centrima u unutrašnjosti Balkana, autorica zaključuje da je Srebrenica u prvoj polovini XV stoljeća imala najbrojniju dubrovačku naseobinu. Zahvaljujući veličini dubrovačke naseobine, sačuvali su se brojni podaci u Dubrovačkom arhivu koji omogućavaju da se proces formiranja gradskog sloja stanovništva u Srebrenici lakše prati nego u bilo kojoj drugoj sredini u srednjovjekovnoj Bosni, pa i šire. Procjene o broju stanovnika, koji iznosi preko tri i po hiljade, znatno premašuju prosjek koji je važio za gradove tog perioda u okolini. O veličini i značaju Srebrenice svjedoče i nazivi u savremenim izvorima - *civitas*, *zita*.

Pored Dubrovčana bilo je i drugih stranaca koji su aktivno sudjelovali u privrednom životu Srebrenice, ali je njihov broj u odnosu na Dubrovčane bio gotovo zanemarljiv. Ipak, većinu stanovništva činili su domaći ljudi koji su se uglavnom bavili trgovinom, a zatim rudarstvom i zanatstvom. Svojim radom stjecali su ekonomsku moć, ali ugled se dobrim dijelom ogleđao u stjecanju dubrovačkog građanstva. To upućuje na zaključak da su pored eko-

nomskog uspona domaći stanovnici tek sa dobivanjem statusa dubrovačkog građanina poboljšali svoj položaj u društvu. Iako je jedan od uvjeta za stjecanje ovog prava bilo nastanjivanje u Dubrovniku izgleda da je veliki broj Srebreničana ostajao da živi u svom gradu sa statusom dubrovačkog građanina. Zbog toga, autorica upućuje na mogući zaključak da se iza većeg broja dubrovačkih građana koji se nalaze u Srebrenici ustvari kriju domaći stanovnici.

Pitanju izgleda i uređenja srednovjekovnog grada Srebrenice autorica je posvetila treći dio knjige pod naslovom “Urbani ambijent” (str. 109-150). Međutim, prilikom istraživanja susrela se sa brojnim teškoćama. Većina izvora koji su neophodni da se “oživi slika grada dok ga mnoga stoljeća nisu promijenila”, kao što su lokalni izvori, minijature, novci, kazivanje savremenika i druge vrste pisanih izvora, za Srebrenicu ne postoje. Ni arheološka istraživanja nisu sistematski provedena, tako da se autorica oslanjala na dubrovačku građu iz koje se može naslutiti izgled grada Srebrenice kao centra rudarske proizvodnje i trgovačkog naselja sa više rudarskih jama, topionica, mlinova, glavnim gradskim trgom do kojeg vode ulice sa stambenim objektima u sklopu kojih se nalaze trgovačke ili zanatske radnje. U Srebrenici su postojala svratišta za putnike (za odmor i noćenje), kao i gostionice gdje se svraćalo samo na piće. Postoje pisani tragovi i o nekoj vrsti kanalizacije, po čemu je Srebrenica bila jedinstvena u srednjovjekovnoj Bosni. Mnogobrojni podaci govore o Franjevačkom samostanu na osnovu kojih bi se mogao rekonstruisati njegov izgled u gotičkom stilu, kao i Crkve sv. Marije. Međutim, kada je riječ o pravoslavnim crkvama u unutrašnjosti Balkana, pa i u ovom slučaju u Srebrenici, dubrovačka arhivska građa ih posebno ne tretira jer

one svakako nisu spadale u krug interesovanja njihovih trgovaca.

Razvoj rudarstva i trgovine utjecao je na izgled, ali i uređenje grada. Tako se gradsko uređenje, naslijeđeno od Sasa, ogledalo prije svega u postojanju Gradskog vijeća (12 članova, u početku sasvim sigurno stranaca), koje je zajedno sa knezom, a kasnije i vojvodom, obavljalo sve gradske poslove. Grad Srebrenica imao je svoj pečat, a koristio se za ovjeravanje svih važnijih dokumenata kao dokaz vjerodostojnosti. Pored toga što osmanski izvori potvrđuju da je Srebrenica imala svoj vlastiti rudarski zakon, zna se da je u Srebrenici primjenjivano i običajno pravo, odnosno *uzance*, kako se spominje u izvorima. Postoje određene indicije da je Srebrenica imala i svoj statut, ali o tome se ne može naći izravna potvrda u raspoloživim izvorima. Privredni uspon Srebrenice i sve razvijenije poslovanje podstakli su razvoj pismenosti i vještine računanja. O tome svjedoči postojanje profesionalnih računovođa. Nažalost, o duhovnoj kulturi malo se zna. Najvjerojatnije je da je Franjevački samostan imao bogatu biblioteku koja je posjedovala ne samo teološke već i druge knjige. Porijeklom iz Srebrenice bio je fra Juraj Dragišić, jedan od istaknutijih filozofa i teologa toga doba. Kao što vidimo, u formiranju intelektualne klime značajnu ulogu odigrala je katolička rudarska i trgovačka sredina.

Jedan vid zaključnih razmatranja o naprijed iznesenim pitanjima autorica je dala pod naslovom "Srebrenica u istoriji balkanskih gradova" (str. 151-158). Ovdje su ponovno istaknute sve važnije odlike srednjovjekovnog grada Srebrenice, te naglašene osnovne sličnosti i razlike u razvoju Srebrenice i drugih evropskih gradova. S obzirom da se Srebrenica razvija u drugoj polovini XIV stoljeća, periodu kada je

rudarska proizvodnja u zapadnoj Evropi značajno opala, njena uloga u proizvodnji srebra znatno je premašivala okvire bosanske države.

Od posebnog su značaja tabele date u poglavlju "Prilozi: Dubrovčani u Srebrenici" (str. 159-227). Riječ je o dva obimna tabularna priloga koji su izrađeni na osnovu odluka dubrovačkog Malog vijeća u periodu od 1400. do 1470. godine. Prvi prilog donosi spisak dubrovačke vlastele (257), a drugi pučana (2 196) koji su boravili u Srebrenici. Pored imena i prezimena, navedeni su datumi prvog i posljednjeg spomena, što nam kazuje o vremenskom rasponu prisustva pojedinih Dubrovčana u Srebrenici. Uz vlastelu navedeno je i eventualno obnašanje funkcije konzula ili sudije. Vrijednost ovih priloga pokazat će se tek u narednom periodu, jer mogu biti od koristi svima koji se bave izučavanjem srednjovjekovne prošlosti ne samo Srebrenice već i Bosne u cjelini. Oni nam daju polazište za proučavanje strukture stanovništva, broja i položaja stranaca u bosanskim gradovima, odnosa između dvije države, privrednog razvoja i niza drugih sličnih pitanja. Na kraju knjige dat je popis korištenih izvora i literature koji ukazuje na sveobuhvatnost obrađene teme. Tu su još popis ilustracija koje su značajno obogatile izgled monografije, sažetak na engleskom i francuskom jeziku, te iscrpan registar (kombinacija ličnih imena, geografskih i drugih pojmova).

Djelo akademika Desanke Kovačević-Kojić je još jedan pokazatelj o značaju velikog projekta koji je svojevremeno planiran i izvršen u Bosni i Hercegovini i koji je primjer kako treba organizirati naučni rad na polju historije u budućnosti. Knjiga obuhvata sva važnija pitanja vezana za historiju Srebrenice u XIV i XV stoljeću. Rezultat je dugogodišnjeg rada na neobjavljenoj ar-

hivskoj građi Državnog arhiva u Dubrovniku i po svemu je uzorak na kojem će se temeljiti slična pristupanja drugim gradskim centrima. Daljnja proučavanja u historiji Srebrenice u srednjem vijeku predstoje i u drugim segmentima, prije svega na polju izučavanja materijalne kulture. Bogatim

sadržajem autorica je još jednom potvrdila svoje akademske kvalitete i dala mlađem naraštaju historičara brojne konkretne situacije i epizode pogodne za daljnja istraživanja ■

Elmedina Kapidžija

Stiven Ransiman, *Srednjovekovni maniheizam. Studija o hrišćanskoj dualističkoj jeresi*. Čačak – Beograd: 2008, 202 str.

Stiven Ransiman (Steven Runciman), engleski historičar srednjeg vijeka, rođen u Northumberlandu 7. VII 1903, a umro je 1. XI 2000. godine u Vorikširu. Studirao je na Itonu i Kembridžu, a doktorirao je u 24. godini života sa disertacijom u kojoj je obradio tematiku vezanu za bizantskog cara Romana I Lakapina. Pored bizantske historije, Ransiman je intenzivno proučavao i razdoblje križarskih ratova, o čemu je napisao tri obimne knjige u kojima daje novu sliku križarskih vojni. Knjiga Stivena Ransimana *Srednjovekovni maniheizam. Studija o hrišćanskoj dualističkoj jeresi* prvi put je objavljena 1947. godine. Knjiga predstavlja sveobuhvatnu i dokumentiranu historiju dualizma od njegovog ranog ispoljavanja u zoroastrizmu i orfizmu u antičkorimsko doba do uništenja katarskog pokreta u kasnom srednjem vijeku. U prvim dijelovima knjige objašnjeni su nastanak hereze, progon, propaganda i odnos pavličana i jermenskog kršćanstva, ukazano na veze mesalijana i borborita. Na narednim stranicama prati se historijski razvoj heretičkih pokreta od Jovana od Otzuna i prvih pavličana i prati se historija pavličana prema grčkim izvorima sa jakim

naglascima na kritiku datiranja. Objašnjeno je ime pavličanin, pavličansko učenje, a progoni pavličana identifikovani su u brojnim pavličanskim kolonijama u Evropi.

Četvrto poglavlje bavi se bogumilima, prije svih popom Bogumilom, bogumilskim širenjem, raskolom među bogumilima i progonom u Konstantinopolju. U ovoj dionici obrađeni su bogumilsko učenje kroz spise Kozme Prezbitera, Jeftimija Zigabena, Popa Jeremija, kao i ostala bogumilska literatura i bogumilski običaji. Autor obrađuje bogumile ili babune u Srbiji, u Duklji i Bosni. Posebno je izdvojen segment bosanske historije i patarenske historije od dijela o propasti patarena sa turskim osvajanjima. Osobnost ovih dijelova je u tome što se daje sasvim nov uvid u zamršenu historiju i teologiju srednjovekovnog maniheizma, dualističkog pokreta koji je imao snažan i evidentan utjecaj na sve segmente srednjovekovnog društva Istoka i Zapada. Pretresajući bogatu, često, ideološko-politički orijentiranu literaturu o herezama srednjeg vijeka, Ransiman u ovom dijelu knjige objedinjuje sažete opise historijskih događaja sa lucidnom analizom dualističkih religijskih sistema,